

Присяжні листи мешканців кримських 1783 р. та кілька реляцій Потемкіна 1884 р. В передмові д. Іванов уважає на кілька цікавих що до Таврії „діл“ того-ж архіву.

Д. Ретовський друкує дальший опис монет Менглі-Гирея I.

Професор М. Бережков подав статтю про кримські „діла“ в реєстрі колишнього московського державного архіву з часів Івана IV.

Д. Сініцький подає звістки з своєї мандрівки до Перекопу для оглядання місцевої давнини.

Д. Михалевський дає справозданне про напис II в. по Р. Х. знайдений, як переказують в Тамани; напис належить до корпоративних обітниць релігійних і уставляє факт, що цар Боспорський Котис II був сином Саврамата I. *І. Андрієнко.*

Дашкевич Н. Вопросъ о литературномъ источникѣ украинской оперы И. П. Котляревскаго „Москаль-Чаривникъ“ (відбитка з Київської Старини — 1893, XII).

В своїй розправі про українське письменство (розумію рецензію на книгу д. Петрова) проф. Дашкевич зауважив, що тема „Москаля-Чаривника“ належить до перехожих і широко розповсюджених (с. 40). В останній розправі подає він відомости про історію сеї теми, а також про ту редакцію її, з якої, на думку автора, скористав ся Котляревський для своєї опери.

Анальоїї для теми Котляревського пов. автор вислідив майже виключно по літературах західно-європейських, не вдаючись до анальоїї східних¹⁾. Найдавнійшу літературну редакцію сеї теми д. Дашкевич знайшов в т. з. *fabliaux*, сатиричних оповіданях, а властиве в такому оповіданю XIII в. — *Le pauvre clerc* (бідний студент): бідний студент парижський, мандруючи до родини, напросив ся на ніч, але хазяйка не пустила єго; тим часом студент побачив в хаті припаси до вечері, а далі й сьвященника, що прийшов туди. Студента побачив хазяїн хати — селянин і прийняв на ніч. Вечеряти не було чого, але студент, мов би розказуючи про свою пригоду, показав хазяїну сховані страви й вино, а далі й сьвященника; того вигнали, а опончу єго дістав студент. Окрім сеї французької редакції ще з XIII-ж в. єсть подібна редакція німецька. Ся версія, де гість показує сховане, оповідаючи і схованому достаєть ся прочухан, уважають за найдавніщу. Версія, де гість вдає з себе чарівника й чарами показує сховане, а потім самого схованого виручає, єсть новіща, і в письменстві вперше з'являєть ся в XV—XVI в., в ріжних і очевидячки — незалежних одна від одної редакціях, що виходять з переказів народних. Д. Дашкевич наводить силу новель, фарс, на останку — комічних опер з сею темою; він уважає одначе, що взагалі в обставинах міського побуту ся тема виходить менч правдоподібною, натуральною, аніж в старіших, середовічних перерібках.

¹⁾ В Київській Старині 1894 р. III кн. подав д. Перетц грузинську казку, доволі далеку одначе від теми „Москаля“.

Коротко спинившись коло подібних тем в казках (одну казку цікаву, хоч дальшу від теми Котляревського записав сам д. Дашкевич на Волині і подає цілком в додатку до статті), автор ставить питанє, чи Котляревський узяв тему своєї опери з української казки, як думав д. Петров і недавними часами висловив ся й проф. Сумцов (Етнографическое обозрѣніе т. XII — Пѣсни о гостѣ Терентіи), чи з літературної редакції сеї теми якогось з західних авторів. Д. Дашкевич пристає до другої думки і показує на комічну оперу французку *Le soldat magicien*, як на джерело, з якого узяв свою тему Котляревський. Згадана опера перероблена з пієси славного коміка Данкура *Le bon soldat* (1691) і була широко розповсюжена — двічі перекладена по німецьки, гралась по чеськи; в авторі її дають суфлера *Anféeaume*; вперше грала р. 1760. Писана вона прозою і віршами, з пісеньками, в одному акті. Зміст її такий: Маємо буржуазну сімю Арганів; чоловік дуже суворо поводить ся з жінкою, і се тяжко вражає її живу й веселу натуру; Арган іде з дому, наказуючи локаю — Криспену доглядати жінки; Криспен одначе держить руку пані. Приходить солдат на постій і єго спроважають на горнище, не давши повечеряти. Слідом приходить до пані прокурор, балакають про тяжку вдачу Аргана: прокурор радить розвестись і висловляєть ся про своє коханє до пані А., але та не згожуєть ся зрадити чоловіка. Приносять вечерю, але тільки посідали, аж вертаєть ся Арган; вечерю заховано, а прокурор уліз до комина. З'являєть ся солдат — показує свій паспорт і скаржить ся, що не вечеряв, а далі береть ся почастувати вечерєю компанію, бо він чарівник. Малює круг на долівці, замовленнями велить демонами принести вечерю, і виймає її з шахви. Хозяєва боять ся їсти, солдат їх заспокоює. Після вечері солдат хоче показати хозяєвам діавола, що так прислужив ся, велить відчинити двері і каже діаволу, щоб не злякати компанії, узяти собі вид прокурора і йти до пекла. Прокурор тікає, і Арган страхаєть ся з страшного виду діавола, з поломя, що виходило з єго очий і т. и. З'являєть ся з рахунком за вечерю реставратор, але солдат примушує Криспена заплатити єму грішми прокурора. На останку Аргани звертають ся до солдата з скаргами на свої злі відносини, солдат навчає їх: чоловіку — не бути таким суворим, жінці — не бути такою кокеткою, ті обіцяють, і опера кінчить ся словами Криспена — „тепер жити мєм спокійно!“

Д. Дашкевич показує подібности сїєї опери і опери Котляревського — судовий панич, вечеря коштом єго, солдат, прихід хазяїна, чарівництво, визволенє судового панича, уважає ще на деякі деталі (в обох пієсах судовик уживає в залицянні судові вирази, солдат уживає ворожачи слів німецьких: *trink* у Ансеома, *шнапе* — у Котляревського) і виводить, що Котляревський узяв тему з французької опери, чи по памяти, чи маючи її під руками.

Сей вивід дає д. Дашкевичу спосіб порішити питанє про відносини Москаля-чарінника до Простака Гоголя-батька, досі ще не порішене, як нагадує сам д. Дашкевич: д. Петров думав, що сї пієси незалежно одна від одної узяті з народних переказів, др. Огоновський

нахилив ся до думки, що Москаль був первородом Простака. Д. Дашкевич доводить, що чи Москаль чи Простак, але хтось у когось брав тему, і вважає на детальні подібності: поводження ловеляса здаєть ся жінці несамопитим; салдат в обох допевняєть ся „лавреніків“ і курки, береть ся сьпівати — ще й туж саму пісню (Ой був, да нема), і тим „утнає до гапліків“, і т. н. Коли-ж Котляревський позичив тему у французького коміка, то Гоголь мусів позичити у Котляревського.

Рівняючи оперу Котляревського до французького первороду, д. Дашкевич доводить, що у Котляревського інтрига переведена не так просто і натурально, як у Ансеома; завязана піеса не досить правдиво (відносини Тетяни до Фінтика; вечеря зроблена на єго гроші). За те Котляревський на місце буржуазийного анекдота дав опері зміст соціяльний і політичний: супротивність моральної негідности полупанків і міцних моральних підвалин народних, і спірка про вартість Українців і Москалів. На думку автора в Москалю-Чарівнику можна побачити теж, що виявляєть ся в утворах значних письменників взагалі: в позичену, обтрянану віками схему вкннена сьвіжа думка, і віковична тема стає в поновленій містецькій формі, приладнаній до нових потреб вічного поступу життя“.

Такий зміст розправи Д. Дашкевича. Вона дає хороший вклад в літературу про Котляревського, й ми можемо тільки пожадати, щоб пичі питання, поставлені в наших дезидератах (Записки, т. II), як найскоріше діждали ся такого самого дотепного й пильного студіювання, як гезеза Москаля-Чарівника. Висловимо тепер свою гадку в сій справі.

Що Котляревський міг узяти тему з французького письменства, в тому нічого неможливого нема. Стеблин Каминський в своїх спогадах про Котляревського (с. 6 вид. 1869) розказує, що в своїй бібліотеці Котляревський мав французьких клясичних авторів і переклади (російські) романів Ляфонтена, Дюкре-Дюменіля, Коттен і т. н. Фабула Москаля близько подібна до одноіменного *Soldat magique*; але для того, щоб конечно затвердити гіпотезу д. Дашкевича, требаб ще пошукати, чи не знайдесть ся звісток про те, що піесу Ансеома знали в Гетьманщині за часи Котляревського. Зовсім певний довід д. Дашкевича, що Москаль і Простак не суть незалежними одна від одної перерібками тоїж самої теми; ті подібности, детальні, дрібні, які показав між ними поважний автор, не дають місця ваганням в сій справі. Тільки виводу, що тему Простака Гоголь взяв у Котляревського, не можемо прийняти. Діло в тім, що інтрига Простака далеко простійша й натуральніша, як Москаля; завязана вона далеко ліпше: Параска не любить чоловіка, дяк їй подобаєть ся, й вона єго закликає, випровадивши з хати чоловіка; москаль з своїми чарамі потрібний, щоб розвязати піесу й визволити дяка; провідна думка — про хитрощі жінки, переведена через усю піесу доволі консеквентно (може трохи шкодить, що жінка мусить просити помочи у Москаля, а москалеві хитрощі втрачують свій ефект, бо на останку Параска обдурила о стільки чоловіка, що ще єму й нотацію читає). Тим часом, справедливо зауважив і сам д. Дашкевич,

фабула Москаля переведена далеко гірше, заплутана дуже: Тетяна, поводячись з Фінтиком, не показує, щоб він справді так їй остогид, а далі з власної охоти видає Фінтика головою чоловіку; переляк її при добрих відносинах до чоловіка надто великий; не знати, чого боялась вона сама почастивати чоловіка вечерю: атже в неї було „всього доволі“; чудним здається переляк і поводження розумного й розбитного Чуприна, і се через те, що Котляревський через свою провідну думку удав его надто разумним для такої ситуації; москаль з своїми чарами ані трошки не потрібний, щоб розвязати інтригу, бо Тетяні мало цікаво, щоб визволити Фінтика; Москаль сей більш потрібний для діяльота про вартість Українців, як для інтриги. Очевидячки, Котляревський мав виразну і самосвідому думку — повеличати українського селянина й українську національність взагалі, й се привело его до таких варіяцій наперед, очевидячки, вибраної фабули, що вона втратила сама в собі суцільність і *raison d'être*. При своїй провідній думці не міг Котляревський zostавити в фабулі, що жінка живе недобре з чоловіком, що вона любить ся з ловелясом, що Москаль з своїми чарами її ратує від бешкету; треба було заховати на всіх пунктах гідність і честь селянства. Для зневаження полупанка й похвали сільської чести, для оборони національної гідности (як він її розумів) прийшлося ему звернутись до резонерства зовсім вже не натурального. І ми, ухиляючись низенько перед провідною ідеєю опери Котляревського, повинні одначе признати, що з погляду композиції, суцільности й реальности інтриги комедія Гоголева далеко її переважає. Отже дуже не певно здається мені, щоб з заплутаної й резонерської пієси Котляревського переробив Гоголь свій жвавий і непретенсіозний жартик.¹⁾ Далекі правдоподібніше, що Гоголь переробив свою комедію з народного переказу (так само як і другу свою комедію — „Собака-вівця“), як і тепер єсть кілька переказів, доволі близьких до его фабули (Куліш каже ще, що Гоголь змалював тут дійсних осіб)²⁾; комедія ся без усякої провідної думки і має на меті поглузувати з дурня³⁾.

Тим часом проф. Дашкевич довів зовсім певно, що чи Котляревський, чи Гоголь, а хтось комусь наслідував. Отже, уважаючи на все висловлене, думаємо, що Гоголева комедія старша від „Москаля“, і що Котляревський знав „Простака“. Під впливом того зовсім уже самосвідомого народолобства і українського патріотизму, що виявляють ся і в останніх пієсах Енеїди, і в Наталці, він міг

1) Навіть і мова ліпша в „Простаку“.

2) В Записках про життя Гоголя, витяг у Петрова с. 80.

3) Отже ніяк не можемо згодитись з думкою Куліша в его порівнянню Москаля і Простака, що „Котляревський далеко не з такими симпатіями дивить ся на народ, як батько Гоголя“. Навнаки у Котляревського сі симпатії виявляють ся за надто виразно, так що се пошкодило, як сказано, суцільности пієси, у Гоголя ж ясно проступає глузування з дурного гевала: згадаймо оповідання, як він розкошував у свинопасах з ласки папа-сотника та як він козакуючи навчив ся добре тютюкати. Навіть оповідане Романа про свої злидні що так трагічно прохочлюєть ся в сій комедії, не робить ніякого вражіння, бо виходить наче наслідком ледачости Романа.

незадоволитись глузливим тоном Простака і переробити сю тему на инчий лад; як відомо, і Наталку свою написав він, ображений глузванням Шаховського. Так і в Москалі стає він в оборону гідности, моральної висоти й культурности селянства з одного боку, в оборону української національности (хоч робить се на наш погляд сучасний не так дотепно) — з другого. Се й примусило его понівечити фабулу, як то тільки що було висловлено. Міг він при сій нагоді справді мати на увазі пієсу Ансеома, і вона ему могла дати ідею замість дяка вивести судового панича. Та і в такому разі головним джерелом для Котляревського остаєть ся „Простак“. Але зовсім міг Котляревський і обійтись без французького первотвору; ідея про судового панича сама могла легко прийти, тим більше, що цікавий був не стільки тип судовика спеціяльно, скільки взагалі полупанка.

Така наша думка. Висловивши її, не можемо не пожадати щиро, щоб д. Дашкевич, повернувшись знову через кілька років до студий українського письменства, не кидав сего поля, на котрому виступив з такою дотепністю й знаттем, і де може придбати пильним і об'єктивним студіюванням довгочасної поваги й слави.

М. Грушевський.

Майковъ Л. Къ вопросу объ „Исторіи Русовъ“. Спбг. 1893, 21 ст. (відбитка з часоп. Журналъ Минист. Нар. Просвѣщенія, 1893, май).

З таким назвиськом вийшла рецензия на розвідку д. В. Горленка: „Изъ исторіи южно-русскаго общества нач. XIX в.“, друковану в Київській Старині (1893, I) і видану окремо. В своїй розвідці д. Горленко видав кілька листів Вас. Полетика і на підставі їх ширше розвинув висловлену, на підставі також Полетикинських паперів, ще раніш, в замітці д. Ол. Лазаревського гадку, що Історія Русів т. зв. Кониського вийшла від Полетиків.

Як відомо, в передмові сеї „Історії“ сказано, що депутатат „Коміссіи уложенія“ 1767 р. Грицько Полетика (один з видатніших заступників тогочасної лівобічної інтелігенції і „гарячий“ український патріота, р. 1725—1784), їдучи в сю комісію, звернув ся до вчителя свого Г. Кониського за „отечественною історією“, що Кониський дав ему сю історію, писану при катедрі Могилівській, і з сеї історії потім і користав звичайно Гр. Полетика. Сі слова дали привід мати за автора Історії самого Кониського, і з іменем его вона й розповсюдилась широко в рукописах, з'явивши ся коло 1828 р. Але пізніщі студії українських і російських істориків, виявивши сторонничий шляхетський напрямок Історії Русов і непевність і легендарність в фактах української історії, звели її на останку до становища історичного памфлета і примусили залишити думку про авторство Кониського: Максимович різко висловив сю останню гадку ще 1865 р. (Собр. соч. I с. 305—6). Відкинувши гадку про авторство Кониського, він відкидав і звістку, ніби Полетика користав ся з неї; власні розвідки самого Максимовича, як то доводилось нам чути і як висловлено було в Історії славян. літератур д. Ципина, доводили ієнезу Історії до купки українських